

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Axel Steensberg

Nytårs Gave

til Borupris' Venner

1982

Med et efterladt bidrag af Svend Dyhre
Rasmussen ved Svend Nielsen

FUGLEBJERG 1981

Axel Steensberg

Nytårs Gave

til Borupris' Venner

1982

Med et efterladt bidrag af Svend Dyhre
Rasmussen ved Svend Nielsen

FUGLEBJERG 1981

Institutionen Borupris Venner har hjemme i Fuglebjerg. Dens formål er at fremskaffe midler til fortsatte undersøgelser af den i middelalderen nedlagte landsby Borup i Borupris Skov og at fremlægge indvundne resultater ved forevisning på stedet og ved offentliggørelse af skrifter over emnet. En af bestyrelsens fire medlemmer er udpeget af Fuglebjerg kommune, for tiden borgmester Jens Chr. Pedersen. Formand er professor dr. phil. Axel Steensberg. Museumsinspektør Svend Nielsen, Dansk Landbrugsmuseum på Gammel Estrup, er næstformand, og landsretssagfører Jørgen Riemer, København, kasserer. Kontingentet er 100,- kr. om året. Vignetten på titelbladet, tegnet af forfatteren, viser, hvordan man opvarmede stenene på et bål over kogegruben, inden kødet blev lagt i. Nytårsgaven er trykt i 300 eksemplarer, hvoraf 100 er nummererede.

Til Borupris' Venner

Jeg må begynde med at undskylde og beklage, at det ikke var muligt at holde den traditionelle friluftsdag med påfølgende fælles kaffebord og samtale i afvigte sommer.

Arbejdspresset med at få afsluttet bearbejdelsen af materialet fra Borupris og affattelsen af et engelsk manuskript til den kommende publikation var for stort, og i løbet af foråret blev jeg nødt til at pleje et mavesår, som dog i løbet af sommermånederne blev lægt. Men da jeg havde genoptaget arbejdet, viste det sig, at synet på det øje, jeg endnu kunne se med, svandt bort med stigende hast. I august var det et kapløb med tiden at få afsluttet manuskriptet, og i dette kapløb tabte jeg. Jeg skulle være skrevet op til en operation på et hospital for længe siden, men ingen kunne forudse, at en akut blindhed så hurtigt kunne sætte mig ud af spillet. Og denne situation var ikke tilstrækkelig grund til, at jeg kunne rykke frem i køen af ventende patienter. Jeg måtte forudse at komme til at sidde uvirksom i en stol fra oktober til et stykke ind i det nye år. I denne situation var det heldigt, at en privat øjenspecialist med ganske kort varsel var villig til at indoperere en kunstig linse i hvert af øjnene. Det skete 21. sept. og 6. okt., og allerede en måneds tid efter kunne jeg begynde at læse og skrive, så i hvert fald *Nytårs Gaven* vil komme vennerne i hænde før jul, ligesom de foregående tre år. Forhåbentlig vil mit engelske manuskript også kunne afsluttes lidt ind i det nye år.

Foreløbig er det lykkedes at få bearbejdelsen af materialet afsluttet, så regnskabet for en to-årig bevilling kunne indsendes til Det humanistiske Forskningsråd 1. november. Bevillingerne kom ikke fuldtud til at dække mine udlæg, men til gengæld takkes Borupris' Venner for en bevilling til tegnearbejde i finansåret 1981. I sygdomsperioden lå arbejdet ikke stille, Lars Bjørn Madsen tegnede efter min anvisning et stort antal klininger fra den føromtalt »røgovn«, ildsted 7 i hus 3.I, og desuden konstruerede

han en model af samme i størrelsesforholdet 1:10 (se fig. 1). Jeg fik også leveret en afhandling om »Skorstenens forgængere«, med udgangspunkt i Borupris-undersøgelserne, til Kung. Gustav Adolfs Akademiens jubilæumsårbog i Uppsala. Derimod har jeg endnu ikke været i stand til at skrive den populære bog om Borupris (»Vikingelandsbyen Borup ved Tystrup Sø«), men når mit syns skarphed vender tilbage vil dette forhåbentlig ske i løbet af det kommende år. Vi vil forsøge at skaffe vore medlemmer bogen til favørpris.

Påvisning af endnu en »røgovn« fra o.700 e.Kr.

Siden sidste beretning blev trykt, er det lykkedes at få endnu et ildsted dateret ved hjælp af kulstof-14 metoden.

Den 31. august 1959 undersøgte Svend Nielsen som assistent for J. L. Østergaard Christensen en kun 15 cm dyb grube i undergrunden i feltet 2 b 50 i gård 2's østlige del. Svend Nielsen skrev i lommebogen, at der i gruben fandtes et kompakt lag af aske og store mængder af trækul. Trækulstykkerne var meget bløde, men i første omgang tog han så meget som muligt fra laget (prøve nr. 1766). Laget skrånede 45° fra syd mod nord - det vil sige i retning af selve ildstedet, der ligesom ildsted 7 i gård 3.I lå op mod husets væg. Næste dag fortsatte han med at skrabe, og det viste sig, at trækul- og askepletten kun gik de nævnte 15 cm ned i undergrunden. Stykkerne koncentrerede sig især i et 2 cm bredt rektangulært bælte. Der fandtes ingen skår i laget, men højere oppe i den opløjede overjord var der stumper af formentlig middelalderlige skår (nr. 1767, der ikke blev indført i museets registre, men findes opbevaret). Lidt nordligere i samme 2 meter felt fandt han en koncentration af aske og trækul, dog mindre udpræget. Dette må være bunden af selve ildstedet. Der kunne ikke iagttages nogen direkte forbindelse mellem de to pletter, idet ploven formentlig har gået så dybt, at selve ildstedets skorpe er blevet ødelagt. Men området mellem de to pletter indeholdt en del trækul, ligesom der i mindre mængde fandtes trækul i hele den østlige del af 2 m feltet. Fra selve aske- og trækulgruben tog han endnu en prøve (nr. 1802), der kun bestod af fem stumper, for lidt til en C-14 datering. Men da de to prøver (nr. 1766 og 1802) var taget fra samme grube, der ikke var forstyrret af plo-

ven, blev det slået sammen til én og sidste vinter optaget til datering af Danmarks Geologiske Undersøgelses og Nationalmuseets fælles laboratorium som prøve nr. K-3561.

Det var med stor spænding, jeg afventede resultatet. For under arbejdet med publiceringen af landsbyen opdagede jeg sidste vinter, at der i et område omkring felt 2 b 50 var nivelleret en hel del lerklininger. De var desværre ikke blevet bevaret, fordi man dengang ikke forestillede sig, at de kunne være af nogen særlig betydning. Lerklininger finder arkæologerne så tit. Men netop i Borupris fandt vi de fleste steder kun brændte lerstykker hidrørende fra ildstedsskorper samt fra den under sidste gravesæson fundne bagerovn. Imidlertid har omtalte klininger næppe været så velbevarede med aftryk og fingerriller som dem vi fandt ved ildsted 7 i gård 3.I. For hvis dette havde været tilfældet, ville Svend Nielsen næppe have kasseret dem ved indføringen. Sagen er den, at tomterne af gård 1 og 2 var blevet langt grundigere ompløjet end tomten af gård 3.I. Følgelig er både klininger og lerkarskår blevet stærkt ødelagt af frost og planterødder eller slidt af ploven, når de bestandig blev bragt op til overfladen. Dette er også grunden til, at vi i Borup fandt så få forhistoriske lerkarskår. Sådanne finder man bedst bevaret i gruber i undergrunden samt i grave og dysser, hvor de har kunnet ligge i fred. Derfor var koncentrationen af lerklinger i en cirkel uden om ildsted 1 i gård 2 et varsko om, at dette ildsted kunne have en særlig karakter, hvortil kom, at det ligesom ildsted 7 i gård 3.I var placeret tæt op til en af husets trævægge.

Fornylig kom altså den ventede datering af trækullene i aske- og trækulgruben ved sydsiden af ildsted 1 i gård 2. Den gav resultat 700 ± 105 e.Kr., altså næsten nøjagtig samme tid som gruben ved ildsted 7 i gård 3.I, der som vi véd viste 715 ± 70 e.Kr. Følgelig må gård 2 og 3 være anlagt på samme tid, og ikke som jeg antog i min sidste oversigt, gård 2 senere end gård 3. Derimod er der nok en sandsynlighed for, at gård 1 er skilt ud fra gård 2's toft kort tid efter, at landsbyen er grundlagt. Denne grundlæggelse kan efter de nyeste resultater altså være sket i Yngre Germansk Jernalder eller senest ved begyndelsen af Vikingetiden. Dermed er også anlæggelsen af de lange smalle agerstrimler rykket tilbage til samme tid, og da disse lange agerstrimler må være pløjet op med et pløjerredskab med hjulforstel som følge af, at man ville undgå hyppige vendinger med det tunge redskab og de seks-otte oksers forspand, har man her sandsynligvis vidnesbyrd om hjulploven på dansk jord. I Feddersen Wierde i Neder-Saksen var den i brug allerede kort før Kristi fødsel.

Da hver gård har haft sin særjord, toften, indhegnet for sig, må agrene have ligget blandt mellem hverandre, så alle kunne få lige god jord, altså et tidligt eksempel på »landsbyfællesskab«, hvor man har været nødt til at indlede såning, høstning og opgivelse af ævret efter høsten som følge af en fælles beslutning. Når landsbyjorden derimod ikke, som det var vanligt i middelalderen og senere, er blevet inddelt i adskilte skifter (agerfald eller åse), skyldes det formentlig, at al landsbyens jord er blevet opbrudt på én og samme tid efter en fælles plan. For der er ingen tydelige skel i marken. Derimod er det muligt, at det område, vi har opmålt, har været landsbyens indmark, der fik al gødningen i modsætning til udmarken, der kan have ligget i skoven vest for Hulebækken og være blevet dyrket i kortere åremål for derefter at opgives til græsning. I løbet af en snes års hvile er en sådan udmark blevet mere eller mindre skovbevokset, så man efterhånden har været nødt til at rydde nye stykker, hvorved en slags langsom rotation kan være blevet virkeliggjort. Men en sådan udmark har næppe efterladt sig tydelige spor, fordi dyrkningen ikke har været så intensiv som på indmarken.

Grunden til, at der senere i reglen opstod åse og fald i landsbymarken er den, at opdyrkningen som regel skete pletvis i den omgivende skov, og først når flere havde ryddet sig agre i nærheden af hverandre, har landsbybønderne foretaget en inddeling (»rebning«), så alle kunne få lige god jord i hver af skifterne efter det såkaldte »jævnrebings-princip«.

Den endelige rekonstruktion af »røgovnen«, ildsted 7 i hus 3.I

Ved mit første forsøg til en rekonstruktion af den såkaldte »røgovn«, ildsted 7 i hus 3.I i **Nytårs Gaven 1980** side 13-18 var jeg opmærksom på, at nogle af de brændte lerklininger var vinkelformede, således at de måtte antages at have siddet i hjørnerne mellem ildstedets bagvæg og dets sidevanger, medens andre - karakteriseret ved et spring mellem to flader, der havde tilhørt to forskellige vægplanker, - kun kunne tolkes som klininger, der havde dækket en sammenføjning mellem planker i en fortløbende væg.

Denne iagttagelse blev yderligere uddybet ved bearbejdelsen af samtlige

velbevarede kliningsstykker og tegningen af dem både i plan og profil udført af Lars Bjørn Madsen, Helsingør. Det viste sig nemlig, at kliningerne kunne inddeles i fire typer A-B-C-D. Type A var de omtalte hjørneklninger, hvoraf i hvert fald en og formentlig to kunne påvises at have stået på gulvet i hjørnet af et ildsted. Det kan naturligvis ikke sikkert afgøres, om disse to klininger har eksisteret samtidig, således at forstå, at de har siddet i hver sit hjørne. Men det er det sandsynligste, og dermed synes det godtgjort, at ildstedet har haft to sidevanger som vist på fig. 3 i Nytårs Gaven 1980. Type B var alle karakteriseret ved at springet mellem de to plankeflader er meget markant, sådan som det er vist i samme Nytårs Gaves fig. 4. Disse klininger antages at have dækket sammenføjninger i husets ydervæg, idet de lodretstående vægplanker, »Vægstavenek«, antagelig har været betydeligt tykkere og af en mere robust form end sidevangernes stave. Jeg antager, at de har været på det nærmeste plane på indersiden, idet denne side dog godt kan have haft en svag ryg midt på, således at de to flader, hvis aftryk ses i kliningerne, ikke altid flugtede eller lå i samme plan. Ydersiden har derimod sandsynligvis været buet, ligesom det er tilfældet i Greensted Kirke nordøst for London, en kirke, der må være opført i Vikingetiden. Det vil sige, at stavene har været kløvet ud af en egestamme, der var lidt over en halv meter tyk, fire vægstave af hvert stykke stamme, således at der blev et i tværsnit kvadratisk kernestykke tilbage, som man kunne bruge til bjælker og lignende. På den måde fik hver af de fire ca. en halv meter brede stavplanker en buet yderside svarende til stammens barkside og en temmelig plan inderside (se forklaringen til fig. 3).

Kliningerne type C og D kendetegnes ved, at de i midten har en ribbe eller fremspringende grat, der må have trængt ind i revnen mellem to temmeligt plane planker (jfr. fig. 6 i Nytårs Gaven 1980). Da der ikke findes noget spring mellem de sammenstødende stavplankers flader, har disse sandsynligvis ikke, som det var tilfældet med vægplankerne, været samlet ved at den skarpe kant af den ene planke indføjedes i en »not« i den anden plankes kant. De har snarest været føjet sammen ved, at en tynd »fjer« hvilede i noter i begge de sammenstødende plankers kanter på samme måde, som man har iagttaget det i Greensted Kirke. Se iøvrigt forklaringen til fig. 3.

Fig. 1. Lars Bjørn Madsen har bygget denne model af ildstedet 7 fra hus 3.I, sådan som ildstedet, der fungerede som en »røgovn«, formodes at have set ud. Til venstre ses et stykke af husets sydvæg. Modellen er i 1:10. Plankerne i bagvæggen er udkløvet og tilskåret af ege-træ, den træsort som aftryk på de brændte lerklininger vidner om, at man har anvendt. Fodremmene er lagt på sten, og plankerne er fældet ned i disses overkant. Indvendig ser man lerkliningerne, der dækker sammenføjningerne mellem stavplankerne. Man skimter også undersiden af raftelaget foroven, som bar den hoben ubrændt ler, der havde lagt sig som en dyng over ildstedet, da vi udgravede det. Ildstedet er dækket af trækul. Sammen med de sodsværtede planker vidner dette om, at Lars Bjørn har fyret i røgovns-modellen. En lille bunke brænde ses til venstre. Men brændestabelen har formentlig ligget i den niche, der har været mellem røgovnens højre vange og gavlvæggen, som ikke ses her. Røgen steg til vejrs og drev ud af ovnens forside under rafte- og lerdækket og videre op i tagrummet. Foran ildstedet var der en askegrube, som ikke ses på dette fotografi. Foto: Elswing, Nationalmuseet.

Nye iagttagelser angående den middel- alderlige bebyggelse, gård 4-5 og vandmøllen

Den tidligere datering af vandmølleanlægget ved Sandbækken tidsfæstede denne til 1100-årenes midte. Men efter at man havde opdaget en forskydning i radioaktivitetens virkning ved hjælp af dendrokronologien, har man kunnet fastlægge afvigelsen ved kalibrering af de årstal, der fremkommer ved C-14 metoden. Og derved rykkes tidsfæstelsen af vandmøllens planker frem til 1220-1235 ± 100 år e.Kr., som meddelt i Nytårs Gaven 1981. Det vil sige, at vandmøllen ikke som oprindelig antaget er anlagt af folk fra gård 4, men må være opført, efter at denne gård var ude af drift som selvstændigt brug, forudsat at fraværet af glaserede lerkarskår betyder dens nedlæggelse før o. 1200. Desuden må man regne med, at de to stykker træ, der brugtes til datering, stammer fra træer, der har vokset i området et godt stykke tid, inden de blev fældet.

Imidlertid regner vi med, at det er en eller to bønder fra Rejnstrup, der allerede i 1200-årene har overtaget den agerjord, folkene i Borup opgav at dyrke. For vi ved, at jorden ejedes af et par væbnere fra Rejnstrup i tiden o. 1400. Det er endda muligt, at fribonden eller væbneren, der ejede gård 4, også har haft ejendom i Rejnstrup, således at han simpelthen har forlagt sit domicil hertil engang i begyndelsen af 1200-årene? I hvert fald blev den del af Borups agre, der lå mellem Tovebjerg og søen Øløj op i agerrygge, og dette må være sket som følge af det fugtigere klima, der begyndte i 1200-årene. Selve Borup Gade er blevet vandlidende, som det er i dag, og Tyste Mose er vokset, således at det ikke var udbyttet værd at dyrke størstedelen af de gamle agre fra Tovebjerg (i nyere tid kaldet Bøbjerg) og op til landevejen. Dette areal har rimeligvis været anvendt til græsning, noget som har fristet rigshovmester Anders Jacobsen Lunge til at erhverve det efter 1400, og vi ved, at selve Borup Gade blev holdt fri til græsning helt frem til vor tid.

Men gård 4 blev sandsynligvis stående som et fritliggende udhus, en lade, hvortil man bekvemt kunne køre kornet, der blev høstet på de højryggede agre mellem Tovebjerg og søen. Derved forklares bl.a. det mærkelige forhold, at bygningens sydgavl har været lerklinet. Thi dette skyldes formentlig en reparation til erstatning for en oprindelig gavl af

bulfjælle. Den var rimeligvis blevet brøstfæddig, idet den side eller gavl, der vendte mod syd, altid var mest udsat for forfald. Derved forklares tilfældevis eksistensen af to dybe stolpehuller umiddelbart øst for hus 4's nordlige parti. De må have båret taget i en lille hytte, der var bygget ved siden af hus 4, og som blev opvarmet ved et svagt grubeformet ildsted. Trækul fra denne ildgrube er dateret til 1280 e.Kr. \pm 70 år. Denne lille hyttes eksistens, som vi oprindeligt ikke kunne finde nogen rimelig forklaring på,

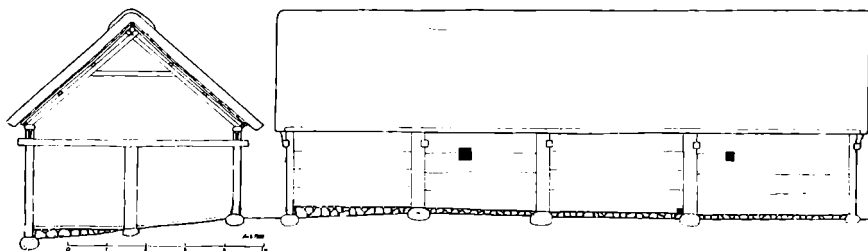

Fig 2. I løbet af middelalderen blev det almindeligt at bygge træhusene i en såkaldt »bulkonstruktion«, hvor man indføjede fjælle af egetræ vandret i noter i siderne af vægstolper, der oftest stod på sten. Da der i gård 4 blev påvist tre fordybninger i væglinjen under husets østside, som må have rummet stolpesten, og da de lå i passende indbyrdes afstand, antager vi, at dette store hus fra begyndelsen af var bygget som et bulhus. Ovenstående rekonstruktionstegning bygger iøvrigt på Mogens Clemmensens opmåling af skånske bulhuse fra renæssancetiden. På den tid var det almindeligt at anvende spærtag med hanebånd, som det er vist på tegningen af sydgavlen til venstre. Til højre ses husets østfacade med de tre stolper, der oftest stod på sten. Da der i gård 4 blev påvist tre fordybninger i væglinjen under stolper, hvis syldsten havde efterladt aftryk i undergrunden. Gavlenes placering fremgik af grundplanen. De oprindelige bulfjælle i sydgavlen må være blevet erstattet af lerklining, efter at huset i 1200-årene var ophørt med at være beboelseslænge og var blevet degraderet til lade.

tyder vi nu således, at den ny ejer af gård 4, boende i Rejnstrup, har anvendt den gamle længe af gård 4 til lade og tærskelo for det korn, der avledes på de højryggede agre ned mod søen. I stedet for at fragte det gennem et vadested i Sandbækken nær vandmøllen og køre det ad en hullet jordvej helt over til Rejnstrup, kunne ejeren simpelthen køre det op i gård 4's gamle bygning og lade en husmand, der midlertidigt havde ophold i den tilbyggede lille hytte, tærskle det. At husmanden ikke kunne bruge åben ild inde i laden, siger sig selv; men det kan godt være, han for bedre at holde varmen om natten har sovet i halmen!

Når kornet var aftærsket, var det en let sag at komme det i sække og

køre det til den nyopbyggede vandmølle ved Sandbækken og male det til mel. Man havde ovenikøbet anlagt dæmningen på vestsiden af bækken, så den tillige kunne fungere som en rampe, hvorpå kornet kunne køres eller rides lige til indgangen i det lille møllehus. Når kornet først var malet til mel, var det en let sag at ride med sækkene to og to bundet sammen over en hesteryg over til Rejnstrup. Den tiloversblevne halm kunne man bruge til foder for græssende dyr først på vinteren, når det naturlige græs var afædt. Husmanden i hytten har vel tillige fungeret som vogter af heste, ungkreaturer og får i hvert fald til hen ved juletid, når de enten blev slagtet eller taget på stald hjemme i Rejnstrup. Afgrøden på de højryggede agre var formentlig rug; thi vårsæden behøvede man ikke at dyrke på agre, der var dræneret på denne måde. Vi ved, at vinterrugen på den tid blev almindelig, indført fra de baltiske lande, og at den krumme balancesegl hører sammen med høstningen af denne langstråede og svære kornsart; tillige at den blå kornblomst fra da af optræder i rigelige mængder i pollenspektret. Den trives nemlig bedst i vinterrug, hvor frosten har tyndet ud mellem stråene. I dag er den temmelig sjælden.

Fig. 2 viser en rekonstruktion af det lange hus i gård 4 med sine bulbyggede vægge, og i fig. 4 har jeg forsøgt at rekonstruere selve vandmøllen.

Lidt om flytning af bosteder og landsbyer

I min barndom under den første verdenskrig var det enhver hjordrengs pligt med regelmæssige mellemrum at flytte køerne, og - hvis fåreholdet var beskedent og markjorden begrænset til den, der lå tæt ved gården - måtte også fårene stå i tøjlr og følgelig flyttes med passende mellemrum. Dette arbejde har irriteret mangan en lille fyr, men husbondens vilje var lov, uanset om drengen ikke kunne indse, at husdyrene ikke lige så godt kunne gå uden tøjlr i en indhegning. Men efterhånden som man voksede til og blev klar over, at hegnstråd var dyr i anskaffelse, for ikke at tale om hegnspæle, der i hvert fald i det skovløse Vestjylland skulle hentes langt borte fra, forstod man bedre den økonomiske fordel ved at lade en hjordreng tage sig af flytningen på åben mark.

Flytteproblemet har også optaget arkæologerne i de seneste par tiår -

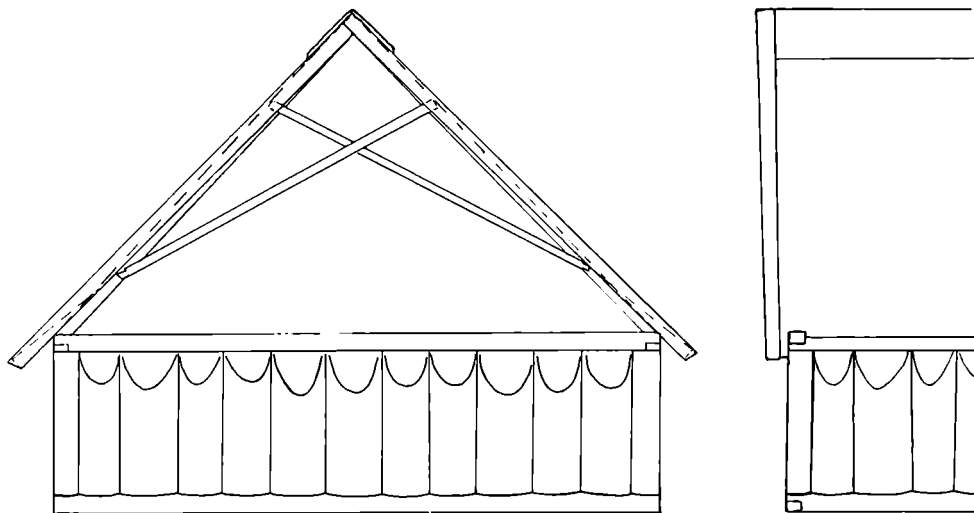
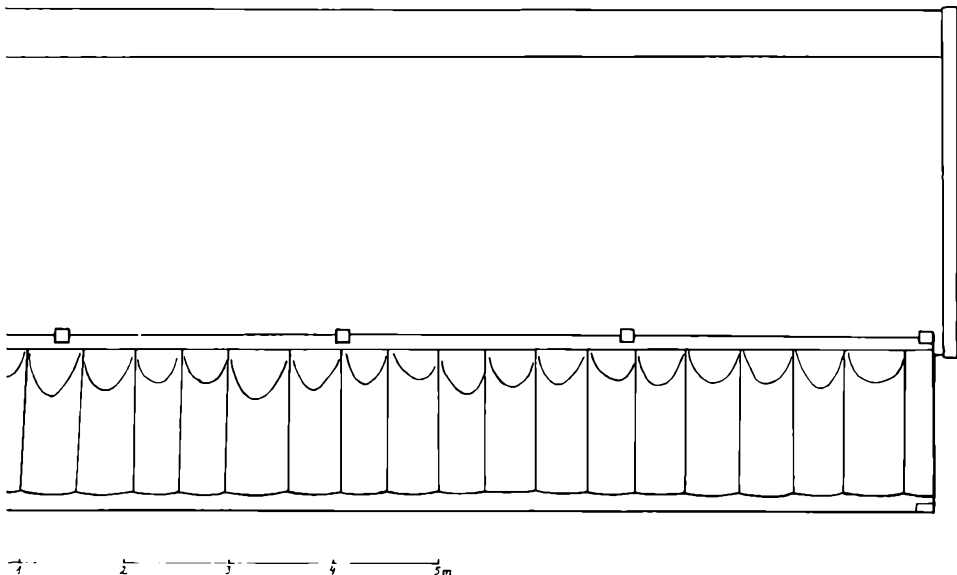

Fig. 3. Rekonstruktion af sydsiden og vestgavlen af hus 3.1 i Borup, som bygningen antages at have set ud ved opførelsen engang i 700-årene e.Kr. Stavplankerne i væggene har rimeligvis været spaltet ud af 300-400 årige egestammer, fire af hver, så der blev en firesidet kerne i midten, som kunne bruges til bjælker. På denne måde blev ydersiderne buede, medens indersiderne blev flade. Kliningerne i »røgovnen«, ildsted 7, viser dog, at indersiden af plankerne kan være svagt facetteret med antydning af en ryg midt på. Den ene kant har været forsynet med en »not«, den anden var skarp, en såkaldt »fjer«, der greb ind i den tilstødende plankes not-fure, så revnen mellem de to planker blev lukket. Inde i røgovnen dækkedes disse sammenføjninger med lerklining. Men bortset fra dette parti har væggen været tilstrækkelig tæt til at sne og regn ikke kunne trænge igennem. Stavplankerne er på rekonstruktionstegningen ca. 1.30-1.40 m høje fra fodrem til tagrem. Det svarer nogenlunde til højden af den bevarede stavvæg i Greensted Kirke NØ for London. I denne kirke er stavplankerne som på vor model affaset foroven, så regnvandet lettere kan løbe af, medens de forneden er buede. Her er der tilhugget en »fjer«, der hviler i en »not« i fodremmens overside. I Greensted Kirke har stavplankerne derimod oprindelig været jordgravede, og fodremmen er her en nyere erstatning. Da der imidlertid ikke fandtes spor af stolpehuller under hus 3.1's vægge, men tværtimod rester af en stensyld, må vi gå ud fra, at konstruktionen fra begyndelsen har lignet den nuværende Greensted Kirkes. Stavplankernes bredder har varieret lidt, men de har sandsynligvis ligget omkring 40-60 cm. Foroven har de været til-dannede så denne kant kunne indfældes som en »fjer« i en »not« i undersiden af tagremmen. Stavene på hjørnerne har rimeligvis været afrundet udadtil og vinkelhugget indadtil med »noter« i kanterne. De to langsider har været holdt sammen foroven med et antal tværbjælker, som må antages at være kæmmet over tagremmen, én ved hver gavl og måske tre der imellem. I hvert fald er det sandsynligt, at den vestligste af disse bindebjælker tillige dannede afslutning på »røgovnen«, således at dennes østre sidevangs stavplanker var indfældet i en »not« i bjælkens underside. De øvrige to har vel ligget i passende afstand fra de åbne gulvildsteder. I vestendens overgavl til venstre vises, hvordan spærene må tænkes anbragt stående på tagremmen. I stedet for hanebånd har de været forbundet og afstivet med et par krydsende skråbånd i lighed med de ældste romanske kirketage. En sådan konstruktion kan også finde lighedspunkter i gamle engelske tagkonstruktioner. Men når spærene stod på remmen, måtte de forneden forlænges med skalke,

der kunne bære tagudhængt, så regnvandet fra tagfladerne blev ført et stykke ud fra væggene. Man må derfor antage, at spær og skalke i gavlene dækkedes af vindskeder som vist på tegningen. Hvad selve taget bestod af, kan vi ikke afgøre. Muligvis har der været et strølag af barkflager inderst og enten tagspån eller tagrør yderst? Selve tagkonstruktionen har været gennemtrukket af røg og sod og dermed konserveret mod orm og råd. Thi der har næppe været anden lys- og røgåbning end en »lyre« i ryggen eller en eller to åbninger øverst i gavltrekanten, som kunne stoppes i tilfælde af sne og slud. Der har ikke været noget loft over bjælkerne, så man har kunnet kikke lige op i det store, sodfarvede tagrum.

dog ikke med hensyn til husdyr, men hele landsbyer og gårde, så man ligefrem har opfundet et begreb herfor, »Flytte-landsbyer«. Hvorfor i alverden flyttede man undertiden en hel landsby, når det dog måtte være lettere at bygge videre på dens gamle gårdtomter? Det gjorde man nu vit-terligt også i mange og måske de fleste tilfælde. Nogen statistik er endnu ikke opstillet, og den ville også være vanskeligt at lave, uden at man gravede hele Danmark ud. Men de steder, hvor landsbyer er blevet flyttet, falder naturligvis stærkere i øjnene end dem, der er blevet liggende.

Når den slags problemer opstår, skyldes det som oftest, at ens viden er begrænset til et snævert område. Og et af nutidsmenneskenes alvorligste problemer er, at de har mistet forbindelsen med det gamle landsbysamfunds tilværelse. Selv børn, der er født på en bondegård, fragtes systematisk ind til en byskole, hvor deres forestillingsverden indsnævres, så de får

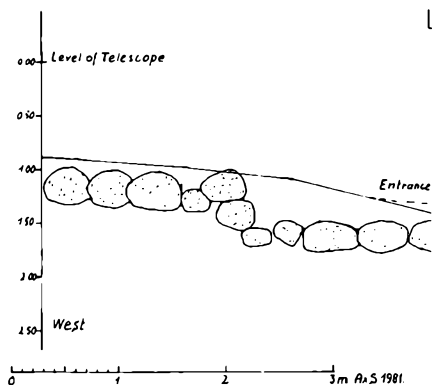
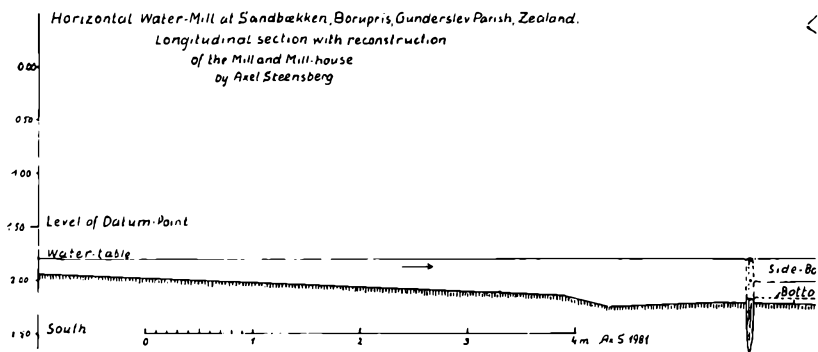
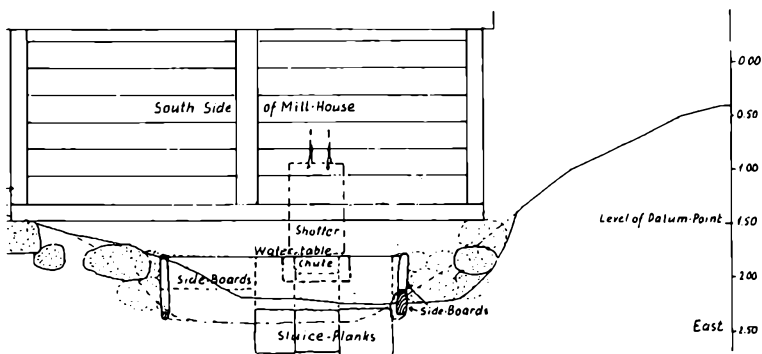
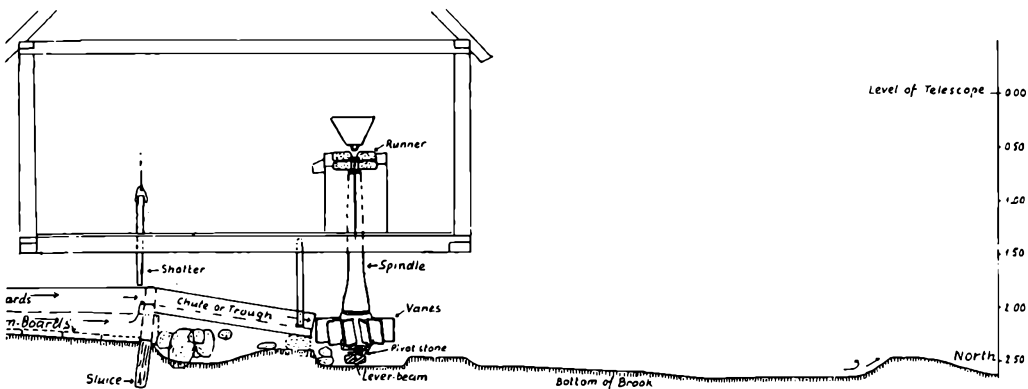

Fig. 4. Dette rekonstruktionsforsøg af vandmøllens tekniske udformning bygger på undersøgelsen af bæklejets oprindelige bundforhold, der med sikkerhed viste, hvor letteværket til denne såkaldte »skvatmøllens« horizontalhjul har stået. Også spunsvæggens placering er sikker. Faldhøjden er beregnet i forhold til selve bæklejets fald fra et vadested oven for møllen (ikke medtaget på dette udsnit). Foruden ses et tværprofil af partiet ud for den svære stendæmning, som endnu kan iagttages inde i skoven tæt ved den store dysse. Møllehuset formodes at have været et lille bulhus, der med to af sine fodremme skrævede over bækløbet. - Teksten er engelsk; men tegningen kan formentlig også forstås uden tekst.

svært ved at sætte sig ind i, hvordan deres bedste- og oldeforældre levede. Det landbrug, de ser hjemme vidner desuden mere om en fabrik end om et gammeldags bondebrug.

Men når man ikke har indlevet sig i faktorenes organiske sammenhæng i et traditionelt landbrug, eller når man udelukkende har gået i skole i byen og fortsat ved universiteterne, er de naturligt at inddele de kendsgerninger, man træffer på under sin forskning, i systematiske rubrikker, fostret i en moderne »mekaniseret« hjernes celler. Der har da også været antydninger af, at man kunne indordne »flyttelandsbyerne« i visse hovedtyper, ligesom man forlængst efter tysk mønster har inddelt landsbyernes planudformning i systemer, der sjældent har ret meget at gøre med virkeligheden. Men inden det kommer så vidt, var det måske

formålstjenligt at anskue flytningsproblemet i en større sammenhæng, både tidsmæssigt og geografisk.

Selv om vi af pladmangel på dette kun kan *skitsere* en sammenhæng, kan det være af interesse for Borupris' Venner, at vi berører emnet, fordi også bebyggelsen i Borup blev flyttet, som det fremgår af de undersøgelser, vi lige har redegjort for. Vi formoder, at årsagen til, at man opgav den gamle landsbytomt med dens gårde og tofter og byggede en ny gård ved Gadebakkens fod, var den, at en enkelt mand havde skaffet sig ejendomsret til al jorden. For havde han været med i et landsbyfællesskab, måtte han have indrettet en toft ved sin gård ligesom de andre bønder. På den tid var der kun to muligheder for anbringelse af kapital. Enten måtte man have formuen stående i kvæg, ædelmetaller og andet løsøre, eller man måtte anbringe den i jordejendom. Den sidste anbringelse havde den fordel, at ugerningsmænd ikke uden videre kunne røve den. Banker og sparekasser, aktier og obligationer kendte man ikke til. Og vi ved fra bevarede dokumenter og breve, at selv klostre og kirkers gods kunne komme ud for at blive bortført af kongens eller adelens tjenere, så de måtte appellere til paven i Rom for at få deres røvede korn eller anden ejendom erstattet.

Man kan så spørge, hvorfor den ny ejer ikke indrettede sig i en af de gamle stavbyggede gårde? Ja, hvorfor flyttede renæssancetidens herremænd deres hovedgård ud af landsbyen, hvor den var opstået som en gøgeunge i sin rede, eller hvorfor flyttede han sin borg fra et sumpet terræn - som nu Gunderslevholm - op på det tørre land? Det skete i reglen, når de gamle bygninger var udslidte eller for trange. Landsbyens bygninger i Borup havde sandsynligvis to-tre hundrede år på bagen og var brøstfældige, da gård 4 blev opført. Men man har nok taget, hvad der kunne bruges af de gamle tilrøgede egespær og bjælker. Spunsvæggen i mølleanlægget ved Sandbækken er også et tegn på genbrug, sandsynligvis lavet af planker fra et nedrevet, stavbygget hus. Men nedrivningen af de gamle landsbygårde er næppe sket på én gang. Der kan en tid have boet trælle eller indsider husmænd i nogle af dem. Resten kan simpelthen være blevet stående i forfald til de sank sammen, og træet rådnede væk eller blev anvendt til ildebrændsel.

Huse, der står og synker sammen af ælde er endnu i vor tid et velkendt fænomen overalt i verden. I Sonnerup ved Lumsås i Nordvestsjælland lå i 1944, da Nationalmuseets landsbyundersøgelser fandt sted, en dejlig firelænget, stråttækt gård med lerklinede vægge. Bindingsværket var af mid-

delalderlig konstruktion, skønt gården først var opført i 1835 efter udskiftningen. Der var tale om at flytte den til Frilandsmuseet. Men lejligheden blev forpasset. Og da den gamle ungkarl, der ejede den, døde, kom den til at stå tom. Taget blev utæt, og så varede det ikke længe, før de fire længer blev til en ruin. Efter 15-20 års forløb var der kun en uformelig dyngede råddent træ, ler og rester af stråtag at se. Og i dag er ethvert spor efter husene forsvundet. Kun nogle forblæste træer vidner om, at her engang var en bolig for mennesker og husdyr.

På Læsø var det ifølge arkitekt H. H. Engqvist det normale, at det gamle stuehus blev stående og tjente som udhus, når et nyt stuehus blev opført (Nationalmuseets Arbejdsmark 1944, s.5), og da vi i 1943 besøgte øen, kunne vi se, at gamle længer lige så stille fik lov til at synke sammen, når der fandtes mulighed for at opføre nye udhuse. På den måde kunne en gårds bygninger forskydes til en af siderne, og var det en dobbeltgård, kunne forholdene komme til at tage sig nok så forvirrende ud. Det er ofte fristende at undlade at rydde en gammel tomt, hvis ikke pladsmangel gør det absolut nødvendigt. Unge arkæologer har antydnet, at det måske var en »overordnet styring«, der bevirkede, at jernalderlandsbyer blev flyttet i Vestjylland og andre steder i Jylland (se f.eks. Antikvariske Studier 1980, s.91 og 310), hvad der så ellers kan menes med dette udtryk?

Det er dog påfaldende, at man i nutiden ikke kan spore nogen speciel overordnet styring, hvor enkelte huse og gårde bliver flyttet. Derimod kan der undertiden være tale om, at en landsby er blevet flyttet efter fælles beslutning af boboerne. I Frankrig kan man både i Auvergne og Lorraine se hele landsbyer stå øde, fordi beboerne har fundet et mere bekvemt sted at slå sig ned. Årsagerne kan være mange. Men tiderne skifter, og det, der en gang var et ideelt sted at slå sig ned på for en bondebefolkning, er det måske slet ikke i dag. Pest og krige kan være andre årsager i forbindelse med affolkning. Det er i vor tid ikke muligt at udrede, hvilke faktorer, der kan have været udslagsgivende i de forhistoriske perioder, fordi skriftlige kilder mangler.

I de fleste tilfælde må det blive gætteri, hvis man vil søge en fælles årsag, og da vi ved så lidt om samfundets struktur i oldtiden, er det næppe muligt at bestemme, hvilke »overordnede« instanser der var i stand til at styre udviklingen. Det er betydeligt lettere, når vi kommer op til renæssancetiden, hvor herremændene ved et magtbud kunne flytte en hel landsbys fæstebønder, fordi han ville anlægge en ladegård på stedet. Vi kan også skimte visse dominerende årsager til nogle af nedlæggelserne i mid-

delalderen. Men på grænsen til vikingetiden hører vor viden op. Her kan vi kun gisne på grundlag af visse strukturelle ejendommeligheder i by, mark og toft, som det er tilfældet for Borups vedkommende.

Endelig er der mange steder, hvor landsbyer ikke er blevet flyttet i jernalderen, men hvor man blev ved med at bygge på samme sted, så arkæologerne er i stand til at udgrave hele »lagkager« af tomter. Det gælder f.eks. Thy, men også delvis en landsby som Nørre Fjand ved Nisum Fjord. Sådanne »Byhøje« finder man især, hvor jorden er god, og man derfor er henvist til at spare på den, eller hvor forsvarshensyn har gjort sig gældende som i Italien og den nære Orient. Hertil kommer tropiske områder, hvor man er nødt til at flytte, når jorden indtil en vis afstand fra bopladsen er udpint, og man derfor må rydde regnskoven længere væk for at anlægge nye marker. Heller ikke her er der tale om nogen overordnet styring. Man flytter, fordi det er en naturnødvendighed.

Brikker til en mosaik ved Svend Nielsen

I 1953 skulle jeg arrangere en foreningsudflugt til Borup Ris, hvor opmålingsarbejdet var i fuld gang. Ved den lejlighed traf jeg for første gang Svend Dyhre Rasmussen, men jeg vekslede knap nok ord med ham, så sandt at sige gjorde han ikke noget større indtryk på mig, og det har nok været gensidigt. Ingen af os kunne dengang vide, at vi senere skulle få et meget nært samarbejde igennem mange år.

I 1959 kom jeg igen til Borup Ris, denne gang som student for at deltage i den første store udgravning, og skæbnen ville, at jeg allerede samme år blev professor Steenbergs næstkommanderende og overtog tilsynet med og administrationen af undersøgelserne i Borup Ris. Det betød, at jeg fik et meget nært forhold til Dyhre - et forhold, der gik langt ud over de daglige problemer af saglig og praktisk art. Dyhre havde en helt umættelig nysgerrighed og nærrede en tyrkertro på, at jeg vidste eller kunne finde ud af alt - en tillid, som det undertiden kunne være svært at leve op til - og jeg blev hurtigt én af de ret få personer, der fik hans absolut fulde fortrolighed. Det førte til, at utroligt mange forhold og problemer blev drøftet, og da jeg jo måtte passe mine studier og mit arbejde i

Fig. 5. Den arkæologiske stab samlet foran den 800-årige eg »Borup Kirke«, der må være vokset op på overdrevet vest for Hulebækken i Borups tid. Fra venstre: Østergaard Christensen, Steensberg, Dyhre Rasmussen og Svend Nielsen, den 15. aug. 1968.

København, foregik disse drøftelser i stor udstrækning pr. brev. Og Dyhre var meget skrivende. I flere år fik jeg mindst ét brev om ugen, og de var ofte lange, men han havde den gode vane, at hvis brevene var på mere end 30 sider, fulgte der som regel en indholdsfortegnelse med.

Jeg var dog langt fra den eneste, der fik breve fra Dyhre. Han førte en meget omfattende korrespondance, og som den grundige natur han var, blev alle breve og rapporter skrevet med kopi. En meget stor del af disse kopier og en mængde breve til Dyhre er stadig bevaret. Det drejer sig om mere end 2.500 breve på tilsammen ca. 10.000 sider, og hertil kommer et stort antal meget udførlige dagbøger. Dette samlede arkiv udgør i virkeligheden et helt enestående materiale med et væld af arkæologiske, kulturhistoriske og lokalhistoriske oplysninger, og samtidig tegner det et højst interessant og meget nuanceret billede af personen Dyhre Rasmussen og hans meget sammensatte og særprægede natur.

Det ville være en fristende opgave engang at foretage en bearbejdelse af udvalgte dele af dette materiale. Det vil imidlertid kræve lang tid og kan næppe ske foreløbig, men som et eksempel på, hvad dette materiale også omfatter, vil jeg i det følgende bringe et uddrag af et brev, som Dyhre skrev til mig i 1971. Baggrunden for uddraget er, at Dyhre i et foregående brev havde fortalt en del om sin ungdomstid og i denne forbindelse havde nævnt Jerslev Maskinfabrik, hvor han kom i lære 1924, og hvor man bl.a. fremstillede halmpressere. Dette emne bad jeg ham fortælle lidt mere om, og det skete prompte i det følgende brev. Når Dyhre i brevet nævner sine bedsteforældre, hænger det sammen med, at han, der var født uden for ægteskab, voksede op hos nogle slægtninge i nærheden af Jerslev. Han betragtede dem som og omtalte dem altid som sine bedsteforældre.

. . . . Angående disse Jerslev halmpressere. Jerslev er for resten en stationsby mellem Slagelse og Kalundborg, men ligger nærmest ved Kalundborg som vist nok tredje station fra denne provinsby.

De blev lavet i to udgaver - både som halmpakkere - det kaldte de mærkværdigvis dem, som ikke bandt halmen - og som halmpressere - det var dem, der bandt halmen med ét bånd på midten. Såvidt jeg husker, så blev de, i den tid jeg var der, malet røde - sådan en mellemrød, ikke helt lys og ikke helt mørk kirsebærrød eller karmosinrød - træværket altså - hvorimod alle jerndelev var malet sorte, og på siden henne foran, der hvor halmen kom ind, var malet (over skabelon) Brd. Jensens Maskinfabrik Jerslev - altså - såvidt jeg husker.

Mekanikken var ikke videre udviklet. Remskiven var en allermindst meterhøj 6-eget historie, og krumtappen mindede meget om akselen på en jumbø. På den krumtap sad så 5 fyre, som fangede halmen med en lille vippeanordning, så presseses halmen frem. Disse fyre var også af træ - men hvis der var bindeapparat på maskinen, så var den midterste af disse fyre hul eller dobbelt og af svær plade, således at nålen kunne passere igennem.

Jeg mindes ikke, at der blev lavet nogen væsentlige ændringer ved dem, i den tid jeg var der, og jeg synes heller ikke, at der var særlig skub i produktionen - medmindre vi skulle smede nåle på oplag - altså de nåle, som skulle binde halmen i presserne - det glemmer jeg fanden lyne mig aldrig, og alle de øretæver det kostede mig med de forbandede nåle.

Vi havde en gift mestersvend, som hed Andersen - faktisk en pæn fyr i 30-års alderen med overskæg og det hele. Han - denne Andersen - havde et meget stort ord at skulle have sagt - især navnlig over os drenge, idet de to brødre, som ejede fabrikken, var travlt optaget - den ene sad altid på kontoret og ellers solgte støbegods, kakkellovne og al den slags i butikken. Den anden var for det meste ude at køre og ydede service til kunder længere væk. De andre drenges forældre havde hurtigt fundet fidusen med at invitere Andersen hjem for at høre, hvordan anlæg nu deres dreng havde for smedehåndværket - og alt dette, du ved besked, pro forma - altså brutalt sagt - fedteri. Jeg ved også tilfælde, hvor Andersen fik hele røgede flæskesider, spegepølser, ænder og gæs, for at han ikke måtte være for hård ved deres dengser, for de drenge jeg var sammen med, var alle fra det, man i de tider forstod ved bedre stillede hjem, hvorimod mine bedsteforældres kår var så ringe, som de kunne være - ja vi var faktisk ludfattige i ordets bogstaveligste forstand - og vi passede os selv - mine bedsteforældre ville altså ikke have maskepi med hverken Andersen eller andre og havde ikke råd til nogen form for bestikkelse.

Det fik jeg med al ønskelig tydelighed at føle i vinteren 1924-25, straks efter at jeg som en meget spædlemmet og spinkel 14-års dreng begyndte på lærepladsen sidst i oktober 1924, thi det var - fandt jeg siden ud af - skik, at Andersen blev inviteret hjem hos læredrengens forældre ca. en måneds tid efter lærepladsens tiltrædelse - men dette skete ikke hos os - det kunne jeg ikke få forklaret de gamle, at det faktisk var Andersen, som havde det store ord med at lære drengene op, og at de egentlige mestre slet ikke tog sig af os.

Jeg blev altså hurtigt klar over, at jeg lige så godt kunne have gået i den hårdeste grovsmedelære - men for min spinkle bygnings og spædlemmets skyld mente de gamle altså, at maskinsmederi bedre passede til sådan en halvsvækling. Da jeg havde været i lære i godt to måneder, og da jul og nytår var overstået, og vi kom ind i den kolde tid - og døde tid - hvor der ikke var så meget udenoms-reparationsarbejde (det var begyndelsen af året 1925), skulle vi så til at smede og lave til på en dobbeltserie - i alle fald af nåle - ellers hed serien 117-156 - (det siger dig lidt om antallet dengang - vi kørte altså med 40 stykkers serie - men smedede 80 nåle i de kolde måneder). Nu var det skik, at den yngste læredreng (sidst ankomne) skulle tyres igennem og lære at »slå op«, d.v.s. bruge forhammeren med vituositet - men det var ikke skik, at han hele tiden skulle »holde for« - men det måtte altså jeg. Jeg ville jo holde på hammeren som på en tøjrekølle, men på en forhammer skal man jo holde helt omvendt, med den højre hånd nærmest hammerhovedet, og med rappe og trækkende slag - mindst et slag pr. sekund eller mere. Aldrig har jeg været ude for noget lignende helvede. Jeg kunne dårligt nok magte hammeren, og skaffet, som man jo skulle sørge for kom uden for højre hofte, røg hele tiden ind i maven og lysken, så jeg blev hel mørbanket.

Jeg græd og peb, men lige meget hjalp det, jeg skulle lære det, og hvis jeg sakkede ud med et slag og ramte Andersens hammer, vankede der omgående en øretæve, så både hammer og jeg røg ad helvede til. Det skete så en enkelt gang, at en af de drenge, som havde lært det, kom til og slog for en enkelt nål - men så måtte jeg ellers holde for igen.

Sådan gik det vel 14 dage à 3 uger, og en af de andre svende sagde så til Andersen, hvorfor han ikke skiftede på os tre yngste drenge, for det var jo skik og brug, men Andersen sagde, at det skulle han ikke blande sig i. Så en dag slog jeg forkert igen til trods for, at det havde gået nogenlunde i nogle dage, og omgående fik jeg en på kassen - men så gik det galt - jeg faldt og brændte mig på en varm nål, der lå på gulvet, og stødte næsen, så blodet væltede ud. Så kom ham svenden, der havde blandet sig, og tog fat i Andersen og sagde, at hvis nu ikke han i fremtiden lod være med at mishandle mig, så skulle han lige på stedet få en skalle, så både skæg og tud skulle ryge ad helvede til.

Denne episode hjalp en hel del - jeg fik i det mindste ikke flere øretæver, og nålesmederiet blev mere ligeligt fordelt imellem os. At sladre derhjemme ville jeg ikke, og det havde næppe heller hjulpet stort.

Men ligemeget - det var en hård omgang - men du kan faneme tro, at

jeg lærte at håndtere en forhammer i løbet af det forår - for ham svenden, Berg hed han, der tog mig i forsvar - skaffede mig at låne en lidt mindre og mere kortskaftet forhammer, og den havde jeg kræfter til at håndtere, så selv Andersen tilsidst roste mig og sagde, at sidenhen i livet ville det komme mig til gode, og så ville jeg ikke bebrejde ham de øretæver. Ja - jeg må sige - det har faktisk slået til, for de smede, jeg har arbejdet for, har faktisk rost mig for mit forhammersamarbejde. Derfor giver jeg faktisk fanden i de moderne læredrenge's teoretiske viden, og al den øllebrødsbarnehjertighed, der er om deres skrøbelige personer - det er det praktiske, det kommer an på, selv om det vel nok kan gøres lidt mere manerligt end den behandling jeg fik - men en øretæve nu og da er slet ikke af vejen.

Hvis mine bedsteforældre havde kontaktet Andersen på samme måde som de andre læredrenge's forældre, så havde der jo nok blevet drevet på skift med nålesmedningen mellem den 2den årige og den 1-årige læredreng og mig - men hvis ikke Berg havde grebet ind, er det jo ikke godt at vide, hvad det havde endt med. Jeg husker også, at de gamle derhjemme ville have, at jeg skulle slide alle mine gamle korte bukser fra skoletiden, så jeg måtte jo stille i korte bukser og lange sorte hoser med hosebånd, der var gjort fast i et livstykke - du kan satan banke mig tro, jeg var en gæv ka'l, og de andre grinede og drillede ad helvede til altid. Sommetider hjalp jeg så mesters kone at rulle tøj i en af de store ruller med sten i - hun havde så syet nogle gamle overall af mesters så meget om, så jeg kunne passe dem nogenlunde og komme til at ligne de andre drenge.

Jeg var sjæleglad - men da jeg kom hjem med dem - ja så skulle de rigtignok gemmes væk, til alt det andet var slidt op. Sådan var livet opfyldt af små skuffelser og dertil selvfølgelig en konstant indespærring om aftenen - det var galt nok, når man skulle på teknisk skole - det skulle jo passes om aftenen, men man havde jo sine bestemte tider at skulle være hjemme på, og Gud nåde og trøste én, hvis man ikke overholdt instrukserne.

Det er således ikke bar hyggelige minder, jeg har om disse halmpresse-re, og især ikke om nålene. Nu ved jeg så ikke, om du kender disse maskiner efter denne beskrivelse, men du skrev jo, at du gerne ville høre lidt nærmere om dem, og nu har jeg jo altså kombineret det lidt med et nyt kapitel af mit livs historie og et uddrag om, hvordan det var at være læredreng i 1924-25 til 10 øre i timen i 9 timer daglig, 54 timer om ugen = ergo 5 kr. og 40 øre om ugen det første år.

Rettelse til Nytårs Gave 1981: Side 23, 1.10 f.o. 2995 f.Kr. læs: 2595 f.Kr.